

Szívből jövő emlékezet

Tanulmányok Kölcsey Ferenc
Nemzeti hagyományok című írásáról

reciti

Hagyományfrissítés · 1

sorozatszerkesztő

Fórizs Gergely

Jelen kötet szerzői Kölcsey Ferenc *Nemzeti hagyományok* címen ismert írásának újraolvasására vállalkoznak. A tanulmányok változatos kiindulópontú (klasszika-filológiai, eszmetörténeti, kritikátörténeti, tudománytörténeti, folklorisztikai, filozófiatörténeti és irodalomtörténeti), de minden esetben szövegközeli elemzései a tárgyalt szöveg új értelmezési lehetőségeinek megteremtésén túl hozzájárulnak a bölcsészettudományok egyes módszertani beidegződéseinek felülvizsgálatához.

A *Hagyományfrissítés* az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete XIX. Századi Osztályának könyvsorozata, melynek kötetei egy-egy 19. századi magyar irodalmi szövegről közölnek tanulmányokat. A vizsgálat tárgyául olyan írásműveket választunk, amelyek közvetlen vagy közvetett módon jelenkori önértelmezésünk alapszövegeivé váltak, vagy éppen a kánonon kívülről járultak hozzá a hagyomány rendszerének alakulásához. A *Hagyományfrissítés* címben implikált szemléletmód szerint – vállalva a hagyományban való benne állás és a róla folytatott beszéd egyidejűségével járó módszertani kételeyeket – lehetséges kritikai-elemző módon megszólalnunk a sajátunk érzett örökségről.

Szívből jövő emlékezet

.

Tanulmányok Kölcsey Ferenc
Nemzeti hagyományok című írásáról

szerkesztette

FÓRIZS GERGELY

r e c i t i

Budapest · 2012

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottsága támogatásával jelent meg.

A borítón: a kalotadamosi református templom szószerékosarának kazettája (Mihály Ferenc fotója nyomán)

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc* (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>) feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

HU ISSN 2063-8361
ISBN 978 963 7341 94 6

Kiadja a **reciti**,
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
tartalomszolgáltató portálja ► <http://www.reciti.hu>
Borítóterv: Szilágyi N. Zsuzsa
Tördelte: Hegedüs Béla

RÁKAI ORSOLYA

*A „nemzeti kor” paradoxona
a Nemzeti hagyományokban*

Egy kulturális és értelmező normarendszer kialakítása

Egyszer volt, hol nem volt

Hogyan viszonyul egymáshoz a nemzet és az idő? A *Nemzeti hagyományokból* kirajzolódó válasz szerint ez a viszony igen frusztrált és összetett. A nemzet élőlény, mely születik, fejlődik, s talán meg is halhat: de vajon mi történik a nemzetekkel haláluk után? Örökre elenyésznek-e, avagy létezik a nemzeteknek pokla és paradicsoma, netán üdvözülésük azt jelenti, hogy néhány nemzet elkerülheti a halált? Ez a kérdés égető fontosságú a nemzetről való kora 19. századi gondolkodásban. Nem véletlen, hogy ebben az időszakban számtalan helyen és formában találkozunk a nemzetek életéről és haláláról, életének feltételeiről és halálának fenyegetéséről szóló gondolatokkal. A nemzet története (élettörténete) ugyanis ezekben a leírásokban nem valamiféle semleges, kronologikus egymásutánosság, hanem egy jól szervezett narratív biográfia, melyben bizonyos eseményekké szervezett elemek kiemelt helyet kapnak, köztük pedig logikus, szükségszerű kapcsolatok vannak. Tanulságos felidézni Benedict Anderson gondolatát, aki szerint a nacionalizmus többek közt azért érdekes politikai képződmény, mert a halál és a halhatatlanság kérdése központi jelentőségű a számára (szemben például a marxizmussal vagy a liberalizmussal, ahol nemigen találni a munkásosztály haláláról vagy a polgárság halhatatlanságáról való elmélkedéseket).¹ A nacionalizmus mágiája, írja

¹ ANDERSON 2004, 79.

Anderson, „abban áll, hogy a véletlenszerűséget sorssá, rendeltetéssé változtatja”,² vagyis alapvetően egy erőteljes szelekciós mechanizmust alkalmazó narratív eljárás képezi az alapját, melynek eredményeként – tehetjük hozzá – valamiféle kényszerítő erejű, normatív identitásmerce jön létre. Normatív, hiszen csak jól körülhatárolt tulajdonságokat, jelenségeket, viselkedésmódokat ismer el a nemzethez tartozóként, és kényszerítő erejű, hiszen az ettől való eltérést (mint nem a nemzethez tartozót) potenciális fenyegetésként, sok esetben egyenesen a nemzet integritását és létét veszélyeztető idegenségeként értelmezi.

Ennek a biográfia-struktúrának a kialakítása nem előzmények nélküli (ám ezeket itt nincs mód áttekinteni), de számos érdekes változás tapasztalható a folyamatban. Mindenekelőtt érdemes kiemelni a nemzeti biográfia megjelenéseinek szinte robbanásszerű szaporodását az említett időszakban. Szinte a modern újságok agenda-fogalmához hasonló módon kerül középpontba a kérdés a 18–19. század fordulóján, s a modern tömegmédiára emlékeztető az is, hogy a gondolat megjelenési formái meglehetősen hasonlóak, ugyanis a szerzők ugyanazokra a szövegekre támaszkodnak forrásként. Legalábbis a korábban megjelenő írásokra mindenképpen ez jellemző, amint arra még visszatérek. Egy-két évtizeden belül viszont kialakul ezekre a szövegekre támaszkodva valamiféle „közvélekedés” (megint csak a modern tömegmédiára jellemző módon), amikor már nem hivatkoznak forrásokra, mert a kérdés „szerzőtlenedik”, úgymond nyilvánvalóvá válik, olyasmivé, ami immár paradigmatis, s nem szorul újra meg újra külön igazolásra. (Ezt a paradigmatisálódási folyamatot egyébként nagyon érdekes – lenne – részletesen megvizsgálni.)

Másutt már beszéltem röviden arról a folyamatról, melynek során a tudományok modernizálódása, diszkurzív újrászerveződése és rendszerszerű elkülönülése kialakította az „igazságtermelő” érvelés új formáit, amelyeket ma már az elfogadhatóság magától értetődő kritériumának érzünk. Ezt megelőzően azonban egy állítás megalapozásának egészen más kritériumai voltak. A változásról könnyen fogalmat alkothatunk, ha megnézzük akár csak a 18. század végének és a 19. század első harmadának hazai tudományos folyóiratait. Míg például a Tudományos Gyűjtemény Thaisz András szerkesztősége idején már külön szerkesztői jegyzetben figyelmezteti a potenciális szerzőket a tudományosság bizonyos alapkritériumainak betartására (strukturálisan is

² ANDERSON 2004, 81.

elkülönítve ezzel a tudományos szövegeket a nem-tudományosaktól), addig pár évtizeddel korábban a „tudományos” elfogadhatóság még jól láthatólag a középkori eredetű auctoritas-elven alapult. A magyarság „zivatáros századainak” leírása például egészen hasonló módon történik meg a magyar nyelvről szóló értekezésekben a 18. század végén minden szerzőnél. Ezt főleg az tette lehetővé, hogy a világról való tudás pozíciója még nem volt egyértelműen szekuláris és nyitott, azaz kutatásokra épülő: a világról való tudás inkább lexikonszerű, enciklopédikus, zárt volt. A régi tudósok, a klasszikus szerzők „már mindent elmondtak”, nincs más dolgunk, mint a lehető teljességig megismerni műveiket, ott biztosan választ fogunk találni kérdéseinkre. (Ennek a hozzáállásnak nagyon tanulságos, elég kései dokumentuma a Kant körüli vita, illetve egy ehhez kapcsolható Felső Magyarországi Minerva-beli, 1826-os, *A mult Század fáradozásai a Kritikában* című tanulmány, mely a Kant-féle *individuális* kritikát a bölcsesség kollektív hagyományának rombolójaként kárhoztatja.)³ E lexikonszerű tudásfelfogás végső soron a *Biblia* mintájára képzelhető el: ahogyan arról, úgy erről sem gondolhatjuk, hogy ne lenne benne meg a válasz minden lehetséges kérdésre, hiszen nem tételezhetjük fel, hogy Isten valamit nem tudott. A vitában így elegendő, ha pusztán *emlékeztetünk* a megfelelő trópusokra avagy szent helyekre, azok helyt állnak magukért, helyettünk válaszolnak. Ezért is lehetnek az azonos témában írott tanulmányok olyan hasonlóak egymáshoz, hiszen nemcsak a téma azonos, de a védelem, az érvelés eszköztára is (legfeljebb van, aki többet, van, aki kevesebbet ismer belőle) – hasonlóan az iskolai klasszicizmus poétai gyakorlataihoz, ahol kész paneleket és trópusokat sajátítanak el a diákok, melyek segítségével egy-egy tárgyról igen hasonló alkotások születnek (és megint inkább csak az ismert „panelek” számából, használatuk módjának invenciózusságából adódnak különbségek).

Kölcsey esetében azonban már egy érdekes kettősséget figyelhetünk meg. Egyfelől egyértelmű, hogy viszonyítási alapjait kánonként, az auctoritas-nak kijáró maximális tisztelettel és ami még fontosabb, magától értetődőséggel kezeli. (Egy pillanatra sem kérdőjeleződik meg, hogy Homérosz vagy általánosságban „a görög poézis” ne volna a legnagyobb, amit valaha ember létrehozott, ahogyan az sem merül fel, hogy ne lenne örök zsinórmérték bármely emberi nyelven bármely korban létrejött alkotás számára). Lényegében három kanonikus esetet vesz alapul: a görögséget (pontosabban Homéroszt), a rómaiakat és Ossziánt – bár a rómaiak lényegében a görögség sajátos

³ Vö. RÁKAI 2008, 317–320.

alesetét jelentik. Másfelől azonban a tanulmánynak van egy ettől tökéletesen eltérő struktúrájú szála is, amely amellett, hogy az egyéb kultúrák (mindenekelőtt a magyar) taxonomikus elhelyezését szolgálja, mintegy megindokolni is hivatott Homérosz kitüntetett pozícióját. Ezt a szerepet pedig pontosan a nemzetek biográfiai, antropomorf felfogása teszi lehetővé Kölcsey számára.

A nemzet kora és a hősök kora

Bevezeti és pontosan meghatározza a kérdéskör szempontjából leglényegesebb fogalmat: ez a „hőskor”. Ez kardinális jelentőségű, hiszen „(a) nemzeti hőskor hagyja maga után a nemzeti hagyományt, s nemzeti hagyomány és nemzeti poézis szoros függésben állanak egymással.”⁴

Ősi hagyomány hiányában nemzeti poézis sem lehetséges, mivel ekkor az individualitásában, magányában bennrekedő énekes „vagy saját (tisztulást és folyamat nem található) lánkjában süllyed el, vagy külföldi poézis világánál fog fáklját gyűjtani; s hangjai örökre idegenek lesznek hazájában.”⁵ Érdekes megfigyelni, hogy Kölcsey – a zseni fogalmával való összetett, de elfogadó viszonya ellenére – milyen sok helyen és mennyire érzelmentelen ad hangot a költői magánytól, az individuális, szubjektív alkotástól és pályától való félelmének (csak magában a *Nemzeti hagyományok*ban is legalább három ilyen helyet találunk). Ez a fajta (akár modernnek is tekinthető) alkotói szubjektivitás, magárahagyottság nagyon sötét, negatív színekben jelenik meg, ennek megokolása azonban mindig a diskurzuson kívülről érkezik. (Például azért rossz, mert beteggé teheti a költőt, vagy azért, mert súlyos melankóliába, esetleg örületbe taszíthatja – ekkor az orvosi diskurzus jelöli a „normalitás” határait. Vagy azért, mert morálisan elítélendő alkot vagy tesz – ekkor az erkölcs lesz a normahatár őre.) Ebből következik, hogy a nemzeti poézis a nemzeti történet körében kell, hogy kezdje a pályáját, sőt, még jóval később sem nyerhet teret a sötét, félelmetes, idegen egyéni benső, a későbbi, immár „individuális érzelmeket tárgyazó” költészet is csak ott lehet hazai és így elfogadható, „hol az a nemzeti történet régibb műsájától kölcsönöz sajátját, s személyes érzeményeit a nemzeti hagyomány és a nemzeti megnevesített életkör nim-

⁴ KÖLCSEY Ferenc, *Nemzeti hagyományok* = KÖLCSEY 1975, 252–282, itt: 258.

⁵ KÖLCSEY 1975, 258.

buszán keresztül sűgároztatja.”⁶ Ám még ezt sem teheti korlátlanul, Kőlcsey siet leszőgezni, hogy bármiféle individuális érzelem nem tehető adekváttá még a nemzeti történet régibb műzsája segítségével sem, mert például „a szerelem epedése nálunk nem hazai plánta: európai szomszédainktól nemrég kölcsönőztük azt, s mit nyertünk benne? kitalálni nem nehéz.”⁷

Az ideális nemzeti költő ugyanis (ahogyan ezt számos 19. századi magyar költő igyekezett is betartani, s ahogyan ezt a kritika még a 20. század elején is maximálisan elvárta tőlük) mindenekelőtt a hazáért lobog. Valahogy úgy, ahogyan a modern nemzeti költő ideálját Kőlcsey számára leginkább megközelítő, de a „környűlmények” miatt el mégsem érő Ányos Pál, akinek verseiből „egy szelíden bús, s a hazához hevülettel vonzóóó léleknek harmoniája hangzik felénk, énekbe ömlő szentimentalizmusát a honszerelem érzelmei által vezeti, s a lenyugvó napban a haza lebeg, mint a szeretőnek kedvelt lánykájája, szemei előtt”.⁸

Igazából talán ebből a megragadóan bizarr képből válik érthetővé az individualitás riadt elítélésének metaforarendszere is. Az alkotói folyamat szexuális felhangoktól távolról sem mentes allegóriája szerint ugyanis a szerző a lenyugvó napban lebegő haza nélkül társtalan lévén, felhevüléseire nem lelhet morálisan megengedett enyhülést (s itt egyébként az érvelés bekapcsolódik a kollektív identitást merőben új alapokra helyező nacionalizmust gyakorta megalapozó, Ernest Gellner által is elemzett ödipális mítoszba, melynek értelmében a nemzet fellendüléséhez az szükséges, hogy fiai az anyjuként megszemélyesített hazát női mivoltában meghódítsák és birtokba vegyék⁹).

Visszatérve a nemzeti hőskorra: Kőlcsey igen pontos, mindenre kiterjedő leírást ad róla:

Mikor tehát valamely nemzet a maga félvad állapotában, messze a puhálkodás veszedelmeitől, s hódításban támadólag vagy szabadságért védelmezőleg küzdve él és forr; mikor benne a genie-nek és erőnek jelenségei sűrűn, de egyes alakokban feltűnnek, mikor ezen tünemények lelkesedéssel fogadtatnak, s az, ami benne új és hasznos, és szép és nagy, a költői érzelemhez hasonlóval éreztetnek, következőleg szív és képzelet segedelme által megdicsőíttetnek: ekkor szokott a hőskor feltetszeni.¹⁰

⁶ KŐLCSEY 1975, 258.

⁷ KŐLCSEY 1975, 273.

⁸ KŐLCSEY 1975, 280–281.

⁹ GELLNER 1983, 48.

¹⁰ KŐLCSEY 1975, 255.

Azonban ezt az állapotot sem tünteti ki és alapozza meg más, mint a nemzet-biográfia hipotézise: a férfiként megszemélyesített nemzet életrajzában a hős szerepe természetszerűleg az „ifjú lélek forró erejével”, a hőskor az ifjúkorral fog azonosulni. Nem a „hősi tettek” a meghatározóak tehát elsősorban arra nézve, hogy melyik is a nemzet hőskora, hanem a – feltételezett – életkor.

Hőskor tehát a magyarság életében is volt, ám valami még sincs rendben: „Erős ifjúság, küzdéssel egybekötött vándorlás, ősi birtok visszanyerésének reménye, vér, önáldozat, tettek és győzelmek s kielégült kívánság általok: nem elég okok-e, melyek a hazafit és költőt ezer történeti különbféleség közt a honi dicsőség és hatalom érzelmében lángra gyújthassák?”¹¹ S bár Kölcsey rögtön kész a mentséggel (hiszen Róma is „nagy tetteket önmagából állítja fel, poézist pedig sokkal későbban Hellástól kölcsönzött”), érezhető, hogy nincs megelégedve ezzel a válasszal, annál kevésbé, mivel a poézist megalapozó nemzeti hagyományoknak sem igen leli nyomát.

De hol a hagyomány? Inventing

Az ember ezen a ponton nehezen tud szabadulni attól az érzéstől, hogy Kölcsey mintha saját jól felépített logikai okfejtésének csapdájába esett volna. Vegyük észre, hogy a tanulmány szerinti értelemben használt „nemzeti hagyományok” fogalmának megalapozását kizárólag maga a tanulmány tartalmazza, nincs külső hivatkozás – ugyanúgy, ahogy a nemzeti hőskor – nemzeti hagyományok – nemzeti poézis összefüggésrendszere is csak magán a szövegen belül alapozódik meg. Kicsit sarkítva egy furcsa szillogizmusról van szó: ha minden ember kékhajú, és a szomszédom ember, akkor a szomszédom kékhajú. A diszkrepancia ott van, hogy nap mint nap látom a szomszédomat, és nincs is haja.

Ehhez igen hasonló módon, ha minden nemzetnek van hőskora, és a hőskor hagyja maga után a nemzet életében, fennmaradásában meghatározó jelentőségű nemzeti hagyományokat, valamint a magyarság nemzet, akkor a magyarságnak is kell, hogy legyenek (így és csakis így, vagyis a hőstettek, a nemzet sorskérdéseire és a történelmi nagyságra reflektáló) nemzeti hagyományai, vagy mondhatnánk, inherens, költőileg megformált történelmi

¹¹ KÖLCSEY 1975, 269.

emlékei. De ilyeneket igen-igen töredékesen talál. Mivel ehhez a megalapozó szillogizmushoz ragaszkodik, arra a következtetésre kell jutnia, hogy e hagyományok megvoltak, csak különböző okok miatt elvesztek. A nemzeti hagyomány Kölcsey által használt fogalma többszörösen is normatív. Egyrészt megfogalmazódik egy erőteljes előfeltevés a tanulmányban, hogy milyenek is *kellene* lennie legtökéletesebb alakjában a funkcionáló nemzeti hagyománynak (ezt mutatja be Homérosz és a közelebről meg nem határozott „görögség” példáján). Másrészt kiderül, hogy vannak ugyan egykorú, költőileg (és magyarul) megformált történeti emlékek és reflexiók is, ám ezek vagy „a költés határain kívül fekszenek”, vagy (mint Tinódi énekei) „újságlevelék versbe foglalásai”, vagy „nem érdemelnek poétai nevet” (mint a mindenkinél többet kárhoztatott Gyöngyösi).¹²

Mint végső menedékhez a „köznépi dalokhoz”, az „együgyű énekekhez” fordul, hiszen „mindenütt vagynak a köznépek dalai, mindenütt megdicsőítetnek a merész tettek, bármely együgyű énekben is”,¹³ írja, bár példát egyetlenegy sem hoz, amely alátámaszthatná, hogy valóban olyannyira elterjedt jelenségről volna szó. (Zárójelben megjegyezhetjük, hogy jórészt épp ilyen dalok keresése motiválta az első gyűjtéseket, s ezért lehetett az epikus tartalomnak kedvező ballada a gyűjtés kitüntetett műfaja – a gond valószínűleg itt is az volt, hogy a nemzeti történelem olyan alakjairól kerestek népdalokat, akiknek jelentősége épp a korabeli modern, romantikus nemzeti történelempép által értékelődött fel.) Ezek a dalok is őrizhetik a nemzeti hagyomány nyomait, nem beszélve arról, hogy „vagynak népek, kik az együgyű ének hangját időről időre megnemesítik, az ének magasabb reptet vesz, s honának történeteit nevedő fényben terjeszti elő”.¹⁴ Természetesen ismét Homéroszról és Ossziánról van szó. A magyar pórdalokat nyomozva azonban azt találja, hogy nincsenek köztük igazán régiek, s bár feltételez egy folyamatot, melynek során a magyarság „elfordult a régiségtől”, ezt inkább a normatív koncepció, mint az adatok sugallják.

A magyarság nemzeti hagyományai után kutatva Kölcsey nem kerülheti meg a hagyományozódás, a hagyomány átadásának, továbbításának kérdését, s a legfőbb problémát épp abban látja, hogy ezt a folyamatot több dolog gátolta és gátolja: egyfelől külső körülmények (háborúk), másrészt viszont „az unokáknak vétkes elhűlése is a régiségnek, nemzetiségnek s hazafiságnak

¹² KÖLCSEY 1975, 277.

¹³ KÖLCSEY 1975, 275–276.

¹⁴ KÖLCSEY 1975, 276.

emlékei eránt”.¹⁵ A hagyomány tehát itt már nem úgy jelenik meg, mint valami magától értetődő erő, mely áthat és szervessé formál egy közösséget, hanem sokkal inkább úgy, mint egy rituális gyakorlatsorozat, mely morális kötelezettséget is ró az örökösökre. A problémát itt megint csak az jelenti, hogy bár az örökség tétje éppúgy nyilvánvaló, mint az átadás rituáléinak gyakorlata, maga az örökség mibenléte távolról sem egyértelmű. Ez a probléma egyébként a nacionalizmus önlegitimációjának központi kérdése, melyre a különféle nemzeti, etnikai csoportok több választ is adhatnak. A leggyakoribb, hogy az „örökség” a pozitívnak tartott erkölcsi és egyéb tulajdonságok többé-kevésbé statikus csomagja (tanulságos ebből a szempontból a nemzet-karakterológiákra egy pillantást vetni), de igen jelentős önlegitimációs erő lehet a „választott nép” mítosza is (lásd erről Anthony D. Smith nagyszerű tanulmányát¹⁶). Ez utóbbi azért is válhat roppant sikeres nemzetépítő erővé, mert nemcsak hogy programot ad a közösségnek, hanem kijelölve helyét a nemzetek között igen hatékony dinamizáló tényezővé is tehető. S természetesen előfordulhat e kétfajta „örökség” keveredése is, ahogyan a magyar nacionalizmus történetében láthatjuk például.

Bár a nemzeti hagyomány a nemzet fennmaradása szempontjából központi jelentőségűnek tűnik Kölcsey eszmefuttatása alapján, olyan szűrőnek, mely egységesíti a nemzethez tartozókat (akik ugyanakkor önmagukat csak e szűrőn át tudják kifejezni és megvalósítani, s a világot is e szűrőn keresztül fogják fel), részleges hiánya és problematikus volta érdekes módon mégsem kelti Kölcseyben azt az érzést, hogy kívül állna rajta, hogy ne volna része a magyar nemzetnek, s ne azon keresztül határozná meg önmagát. Az is érdekes, hogy bár hangsúlyozza a nemzeti hagyomány szűrő voltát, vagyis lényegében azt, hogy a hagyomány alapvetően határozza meg az abban részesülő mindenkori beszélőt, mégis úgy tűnik, lehetséges e meghatározottsággal szemben külső, reflexív pozíciót is elfoglalni, méghozzá a hagyomány affirmációjával egyidejűleg.

Vajon állítható-e egyértelműen, hogy a hagyományok ilyen intenzív pre-konceptiók alapján történő keresése nem egyszersmind hagyományok *feltalálása* is? Az Eric Hobsbawm és Terence Ranger szerkesztette nagy sikerű és nagy port felvert, lassan három évtizedes tanulmánygyűjtemény¹⁷

¹⁵ KÖLCSEY 1975, 268.

¹⁶ SMITH 1995. E mítosz egyik hazai adaptációs kísérletéről részletesebben is írtam, vö: RÁKAI 2007.

¹⁷ HOBBSAWM / RANGER 1992.

tanulása szerint ez a két dolog nemigen választható el egymástól. A kötet címében szereplő „invention” szó kétféleképpen is fordítható: a talán pontosabb ’feltalálás’ mellett nem hibás a ’kitalálás’ sem. Nem hibás, de árulkodó: jóval pejoratívabb felhangokkal bír. A nemzet megteremtésének-újra-teremtésének reformkori magyar programjától egyáltalán nem állt távol a hagyományok feltalálásának gondolata (ahogy a nemzeti hagyományok közösségépítő és -fenntartó, középponti szerepének felfedezése, feltalálása sem). Szegedy-Maszák Mihály például meggyőzően érvel amellett, hogy Széchenyi mindenekelőtt megalkotni, kigondolni akart egy nemzetet¹⁸ – igaz, ugyanabból az alapállásból kiindulva, mint Kölcsey, hogy tudniillik a régi hagyományok elenyésztek, így új alapokról kell indulni (természetesen a folytonosság tudatának megőrzése mellett, ám az immár elhalt, nem működő kohéziós elemek újraéleszthetlenségének tudatában). Nemigen hiszem, hogy a modern nemzetek esetében kiküszöbölhető lenne a hagyományokból a feltalálás mozzanata, már csak azért sem, mert a modern nemzetek strukturálisan egészen másként szerveződnek, mint törzsi-etnikus „elődeik” (utalva arra a minden nemzeti önleírásban megjelenő momentumra, hogy szelektíven egy vagy több ősi nemzethez, nemzetséghez, vagy A. D. Smith kifejezésével élve, „ethnie”-hez kapcsolják magukat). Ebből a szempontból a társadalmi modernizálódás folyamatának társadalomtörténeti, politikatörténeti, gazdaságtörténeti vagy társadalomelméleti leírásai meglehetősen hasonlítanak egymáshoz, s bár érveiket figyelmen kívül hagyni lehet ugyan, de megcáfolásuk nem könnyű. Uthalhatunk emellett a kulturális emlékezetet vizsgáló Jan Assmann médiatörténetileg is megalapozott koncepciójára, amely szerint a múlt történeti eseményei csak a kulturális emlékezet részévé válva kerülhetnek bele tartósan egy kollektívum tudatába, a tényszerű múltat előbb „emlékezetes múlttá kell tenni”.¹⁹ Véleményem szerint a kulturális emlékezet Assmann-féle fogalma meglehetősen jól leírja emlékezésnek, „találásnak” és „feltalálásnak” azt a konglomerátumát, melyet Kölcsey nemzeti hagyományoknak nevez. Fontos mozzanat például, hogy a kulturális emlékezet esetében mindig hangsúlyos annak működtetése, immanens infrastruktúrája, átadó gyakorlatai: ez ugyanis, szemben a kommunikatív emlékezettel (lényegében ennek vesztét, megszakadását észleli Kölcsey a magyar régiségben) nem magától terjed, hanem irányításra szorul (felfoghatjuk úgy, hogy ennek megalapozását kísérel

¹⁸ SZEGEDY-MASZÁK 1999, 35.

¹⁹ ASSMANN 2004, 53.

meg Kölcsey a tanulmányban, de az irányítás kialakítását, megszervezését szolgálja a kor számos szövege, intézménye és akciója is).²⁰ Működéséhez a kulturális emlékeknek tárolhatónak, előhívhatónak és közölhetőnek kell lenniük – megint csak utalhatunk a régi történeti emlékek gyűjtésének korabeli programszerű fellendülésére, a gyűjtemények és archívumok létrehozásának programjaira és a nemzeti ünnepek kialakításának törekvésére (az idő nemzetiesítésére, hogy Takáts József fontos tanulmányára utaljak),²¹ ami lényegében épp e sajátosságok megjelenését teszi lehetővé. A kulturális emlékek közölhetősége ugyanis Assmann szerint kollektív részvételhez kötött: az ünnepeken, rítusokon való részvétel biztosítja, hogy a kulturális emlékezet valóban betölthesse szerepét az adott közösség tér- és időbeli kohéziójának kialakításában. Lényegében erre a következtetésre jutottak egyébként az ünnepekkel, rítusokkal és kollektív identitással kapcsolatos kutatásaik során a kultusz kutatás hazai képviselői is. De érdemes elgondolkozni azon is, hogy Kölcsey épp a nemzeti múltat jelenné varázsoló, kollektív illúziót biztosító közös élményforrást, a színházat nevezi a nemzeti hagyományok élővé tételének legmegfelelőbb, leghatékonyabb formájának – s a nemzeti játékszín programszerűen kitüntetett szerepét a 19. században épp ez adja majd: az, hogy elsődlegesen nem (mégoly értékes) szórakozásnak, hanem a kulturális emlékek közlését, megosztását biztosító legfontosabb terepnek tekintik.

Emlékezzünk régiekről...

Sokkal pontosabban érzem a kulturális emlékezet fogalma és a Kölcsey-féle nemzeti hagyomány-fogalom közti megfelelést, mint az utóbbi és a Horváth János-féle népiesség-fogalom közöttit. (Ez utóbbi fogalmat teszi S. Varga Pál kisebb módosításokkal a nemzeti irodalom hagyományközösségi modelljének alapjává).²² Horváth esetében a népiesség „hagyománymentő” mozgalma jóval tágabb, ugyanakkor nála homályosabb értelemben használdók a hagyó-

²⁰ Nagyon tanulságos itt felidézni továbbá Friedrich Schlegel népdalokról való elképzelését, amely – mint S. Varga Pál is rámutat – szerepet játszhatott Kölcsey népdalfelfogásának alakulásában is, vö. S. VARGA 2003, 441.

²¹ TAKÁTS 2004

²² Lásd: S. VARGA 2003

mány fogalma – nem mellesleg egy minden szempontból radikálisan más társadalmi, történeti, politikai és kulturális helyzetben, melyhez az elképzelés rengeteg szállal kötődik. Bár Horváth népiesség-fogalma,²³ melyet S. Varga is idéz, valóban emlékeztet Kölcsey nemzeti hagyomány-fogalmára, amennyiben a nemzeti identitást mindenekelőtt temporális struktúrának, narratív logikai láncok elfogadásának tekinti, én nem érzem hiánynak, hogy Horváth nem használta ki a hagyomány fogalmában rejlő lehetőségek teljességét.²⁴ Horváth kollektivitás-fogalmának jelölésére pedig találóbbrak gondolnám az emlékezetközösség, mint a hagyományközösség fogalmát, épp azért, mert Horváthnál minden esetben hangsúlyos az identitás tudatos vállalásának, elfogadásának kritériuma, a múlthoz, hagyományhoz, kollektív identitáshoz való viszony tudatos, sok esetben reflektált, *horribile dictu választott* volta. Épp ezért érzem problematikusnak a népiességről mint a változó világban újraszerveződő (!) magyarság fejlődésében alapvető szerepet játszó hagyománymentő mozgalomról szóló Horváth-idézethez fűzött értelmező kommentárt, mely szerint itt arról volna szó, hogy a gyors társadalmi modernizáció „alapjaiban fenyegette azt az évszázadokon át halmozódó és alakuló társadalmi tudáskészletet, amely minden társadalom működésének alapját képezi.”²⁵ Ebből az következne, hogy volna egy általánosan érvényes és megőrzendő társadalmi tudáskészlet (örök emberi értékek? történelem- és kultúrafüggetlen erkölcsi normák? szociális és egyéni helyzettől, kortól, nemtől, társadalmi hovatartozástól független kötelezettségek? vagy még inkább mindezek egyvelege?), mely mindenütt, minden körülmények között képes arra, hogy működésben tartson egy társadalmat, s mely mintegy szervesen alakul ki, védi meg magát és létezik külső behatásoktól függetlenül, korszakokon át. Horváth János egyéb, publicisztikai írásaiban, vitáirataiban többször is találkozunk olyan feltevésekkel, amelyek effajta, látszólag roppant erős, ám valójában igen sérülékeny, ugyanakkor a nemzeti nyelv / kultúra / irodalom fennmaradásában elengedhetetlen szerepet játszó tudásrendről, vagy ha úgy tetszik, szerves hagyományról szólnak, melynek minden esetben a szervesen, kívülről jövő, racionális eszközökkel történő, s mindenekelőtt idegen fenyegetés az ellenlábasa, ám ennél rendszerint (tudományos szövegben

²³ HORVÁTH 1978, 11–13.

²⁴ Vö. S. VARGA 2003, 400.

²⁵ S. VARGA 2003, 401.

pedig mindenképpen) jóval árnyaltabban és körültekintőbben fogalmaz.²⁶ Jelen esetben nehéz szabadulni az implicit előfeltevéstől, amely szerint a társadalmi modernizáció is ennek az életveszélyes idegen fenyegetésnek a talán legfontosabb megnyilvánulása, ami bár talán nem állt messze Horváth magánvéleményétől saját korának társadalmát és mindennapjait illetően, de (talán meglepő módon) semmiképpen nem igazolható irodalomtudományos munkásságából.

Nem igazán értem azt sem, hogyan kapcsolódik éppen ide a Husserl interszubsztivitás-felfogásából következő kontrasztív identitás fogalma. Azt jelentené ez, hogy az interkulturális-interetnikus kapcsolatoknak a népiesség kialakulását eredményező felerősödése (mint S. Varga Pál írja, Horváth Jánostól idézve e gondolatot) a 19. század előtt nem volt jellemző? Úgy tűnik, mert az ehhez fűzött kommentárban ismét azt olvashatjuk, hogy a saját mint saját tudatosulása azért ekkor történik (a népiesség mint tükör által?), mert „a multikulturális kapcsolatok és/vagy konfliktusok gyakorisága átlép egy bizonyos kritikus küszöböt”, és ezáltal „gyakorlatilag lehetetlenné válik a végleges visszatérés az öröklődő társadalmi tudáskészlethez, az élet »normálstílusához«.”²⁷ Ha eltekintünk attól, mennyire nehezen alapozható meg egy olyan vélemény, amely szerint az ezt megelőző évszázadokban a multikulturális kapcsolatok szignifikánsan ritkábbak lettek volna (s tegyük félre azt a kérdést is, hogy vajon kik közötti kapcsolatokról, konfliktusokról van szó, s mennyire tekinthetünk homogén kultúrának egy modern nemzetállamot megelőző, számtalan kulturális és nyelvi régióból álló birodalmat, illetve hogy történeti ismereteink igazolják-e a regionalitással szembenő, azt etnikai – és nem, mondjuk, vallási – különbségek mentén spontán szerveződő, prenationalista konfliktusok létét), még mindig ott marad a kérdés, hogy vajon S. Varga tanulmányában itt Horváth koráról és az akkori népiességről van szó (ez esetben viszont fel kell tételeznünk, hogy Kölcsey korában ez a kontrasztív identitás, a saját sajátként tudatosulása még nem történt meg), vagy a 19. század elejének romantikus népiességfogalmáról? A folytatás szerint talán az utóbbiról van szó (hiszen a népköltészet már a romantikában felértékelődik): „ekkor fordul a figyelem a saját kultúrának ama rétegei felé, amelyekben a hagyományozódás folyamata töretlen maradt,

²⁶ Publicisztikainak tekinthető szövegeire ez már távolról sem igaz, gondoljunk például a Nyugat magyartalanságáról folyó vitában való szereplésére.

²⁷ S. VARGA 2003, 401.

s kezdi leértékelni mindazt, ami idegen kulturális mintákon *alapszik*.²⁸ Itt megint egyrészt kicsit túl merésznek érzem az általánosító alanyt (kinek a figyelme? valóban ennyire általános, egyszálú és magától értetődő ez a fejlődés?), másrészt az idegen kulturális mintákon alapuló jelenségek leértékelése már jóval korábban is többször megjelent, s bár a népköltészet is egy ehhez hasonló folyamat során értékelődik fel, Kölcsey esetében nincs szó például a műköltészettel szembeni felértékelődéséről, csupán arról, hogy a nemzeti (mű)költészetnek a nemzeti hagyományok felhasználásával kell(ene) megszületnie, melynek nyomait viszont esetleg fellelhetjük a népi dalokban is. Továbbá számomra az is kérdéses, mi alapján jelenthetjük ki vajon, hogy a saját kultúrának e rétegei (t. i. a népköltészet, illetve a következő oldalakon az ezzel összemosódó közköltészet) esetében „a hagyományozódás folyamata töretlen maradt”.²⁹ Kölcsey idejében valóban létezett az az S. Varga által is idézett romantikus elképzelés, mely szerint a nagy történelmi viharoktól apró voltuk miatt mintegy „védettebb” társadalmi rétegekben fennmaradnak az ősi állapotok a maguk változatlanságában (a korban sokszor leírt tölgyfa-fűszál allegória mintájára), ám kérdés, hogy ma, a folklorisztika, az összehasonlító etnográfia, a kulturális antropológia vagy a kritikai kultúrakutatás után leírhatjuk-e még a fenti mondatot reflexió, kommentár, illetve a saját pozíció megjelölése nélkül. A hagyományt ugyanis át kell adni és át kell venni, örökölni kell és ehhez jogok kellenek – bonyolult szokás- és intézményrendszer, mely roppant érdekesen színezi a modern nemzeti kollektívummá válás folyamatát.

Traditio és natio – vagy hagyomány és nemzet?

A nemzeti kultúra diskurzus, vagyis mód arra, hogy jelentéseket hozzunk létre: a nemzet így a kulturális reprezentáció rendszere lesz, mely időbeli dimenziót is kölcsönöz egy-egy (képzelt) közösségnek,³⁰ írja Stuart Hall, hozzátéve, hogy e diskurzusnak fontos funkciója az egységesítés, univerzalizálás is. Ez utóbbi a nacionalizmuskutatás régóta, minimum Ernest Renantól meglévő felismerése, Hall azonban, minthogy érdeklődése épp arra irányul, mennyire

²⁸ S. VARGA 2003, 402.

²⁹ S. VARGA 2003, 402.

³⁰ HALL 1997, 69. és 74.

stabil ez a sajátos identitáselem, identitásforma az ezredfordulón, rákérdez arra, vajon valóban olyan egységes-e az univerzalizáláson „átesett” modern nemzet, tekintettel arra, hogy a 20. század végének szubjektumkutatási és alternatív (pl. osztály- vagy nemi hovatartozáson alapuló) identitásmintái azt látszanak bizonyítani, hogy jelentős törések voltak az elvileg egységes nemzetben belül is.

Az etnicitás kérdését elemezve kifejti, hogy fundamentalista módon értelmezve a kulturális sajátosságokat (nyelvet, vallást, szokásokat, helyhez való kötődést) nem jutunk messzire, mivel „Nyugat-Európának nincs olyan nemzete, amely csak egyetlen népből, kultúrából vagy etnikumból állna”, sőt, hangsúlyozottan kiemeli, hogy „*valamennyi modern nemzet kulturális hibrid*”.³¹ S hozzáteszi, hogy ezek ráadásul még „viszonylag egyszerű keverékek ahhoz képest, amit Közép- és Kelet Európában találhatunk”.³² Bármennyire is úgy tűnik a nacionalizmus önleírása alapján, nagyon nehéz lenne tehát igazolni, hogy a nemzeti identitások maguk alá rendelik „a különbözőség minden más formáját”, illetve „mentesek a hatalom játéktól, a belső tagoltságtól és ellentmondásoktól, egymást keresztező elköteleződésektől és különbségektől”.³³ E kétarcúságra a későbbiekben még röviden visszatérek, most azonban vessünk egy pillantást arra, hogyan történik ez az egységesítési kísérlet. Ahogyan az én azonosként való felismerésének alapfeltétele, hogy el tudja magát különíteni a nem-éntől, a külvilágtól, úgy a csoport azonosságtudata is csak akkor állhat fenn, ha meg tudja húzni és fenn tudja tartani önnön határait (melyek – a modern nemzetek esetében – nem feltétlenül állnak meg a határok kulturálisként vagy nyelviként való felfogásával, kaphatnak jogi, gazdasági és politikai értelmet is, épp ezek egybevágóságának kialakítása a nacionalizmus mint politikai program célja például Gellner szerint). Ennek érdekében önmagáról kialakított képe „az odakinttől való különbözőséget kihangsúlyozza, az idebent uralkodót viszont eltussolja. Ezenfelül a csoport kialakítja önazonossága időtálló tudatát”, mégpedig olyanformán, hogy az emlékezet őrizte tények megfelelés, hasonlóság és folytonosság szempontjából lesznek kiválasztva és nyerik el távlati nézőpontjukat. Abban a pillanatban, hogy egy csoport döntő változásnak ébred tudatára, megszűnik csoportként létezni, és új csoportnak adja át a helyét. Minthogy azonban minden csoport tartósságra tör, „a változások elkendőzésére és a történelem változásmentes tartamként

³¹ HALL 1997, 74.

³² HALL 1997, 75.

³³ HALL 1997, 75.

való észlelésére hajlik.”³⁴ Azaz a megőrzésre méltó tények válogatás útján válhatnak részévé az emlékezetnek, s az identitást így lényegében az ezekből képzett ellenfogalmak alapozzák meg (ezek mentén válik el a „mi” az „ők”-től). Efféle szelektív ellenfogalom-alkotásra számos példát hozhatunk a nyelvújítás korának nyelvi vitáiból és irodalmi alkotásaiból is – nem véletlen, hogy Kölcsey tanulmányának is állandóan vissza-visszatérő problémája a kárhözottatott idegenség kérdése, a kölcsönzés, az „idegen befolyásnak nagy készséggel” engedés, szemben a saját, az organikus, az eredeti fogalmaival. Hogy itt valóban inkább az elhatárolódáson, mint a „saját” leírásán van a hangsúly, az azonban egy érdekes retorikai formába rejtőzik. Kölcsey épp azzal utasítja ki Gyöngyösit mint lehetséges hagyományforrást, hogy „a rómaiaktól tanult, legalább mitológiát és ovidiusi descriptionvizsketeget és eláradozást” (ahogyan egyébként olvasói is), s hogy így a magyar olvasó nem ismerhet „saját mezeire, ha rajtok Pán fújja a sípot, s Tytirus hajhássza bárányait”.³⁵ Eltekintve attól, hogy a maga korában hatalmas népszerűségnek örvendő Gyöngyösi olvasóközönségét ez nem látszott zavarni (amit Kölcsey Gyöngyösinek szentelt bekezdése tökéletesen elfed), nehéz nem észrevenni, hogy Kölcsey tanulmányának egyetlen pontján sem jelenik meg a saját explicit leírásként. Hiszen az ezt megelőző hosszú eszme-futtatásban épp azt mutatta ki, hogy miért *nincs* meg ez a saját a régiségben, mi okozhatta nyomtalan eltűnését, a következőkben pedig arról beszél, miért nem találhatjuk meg ezt a tükröt a jelen irodalmában sem. Vagyis a „saját” *hiányként* jelenik meg, negatív leírásként, sem-ez, sem-az formájú bemutatások sorozataként – az idegentől való pusztán elhatárolódásként, exklúzióként.

A modern nacionalizmus tehát a nemzetet egyalanyúnak tekinti, ahol a nemzeti közösség olyan kollektív alany, mely az egyének felett áll, s amely az egyéneket aszerint különbözteti meg, hogy ehhez a közösséghez tartoznak-e vagy sem.³⁶ Épp ez és a szelekció ebben játszott szerepe az oka egyébként annak, hogy ezek az identitáskialakító ellenfogalmak később oly könnyen válnak aszimmetrikus ellenfogalmakká,³⁷ hiszen Kelet- és Közép-Európa mul-

³⁴ ASSMANN 2004, 41.

³⁵ KÖLCSEY 1975, 277.

³⁶ VÖ. PETRÁS 2006, 19.

³⁷ Reinhard Koselleck híres kategóriája szerint itt (az aszimmetrikus ellenfogalmakban) „a szavak cselekvő funkciója fordul át ellenségkonstruáló gondolkodásba, a kizárta-
kat diszkriminálja és cselekvési, gondolkodási pályákat jelöl ki: megnevezi önmagát,
ellenséget jelöl ki és utal a kívánatos társadalmi valóságra.” KOSELECK 1997, 94.

tietnikus birodalmaiban az értékek és a történelmi események sok esetben közösek lévén az értékek kisajátítása során sokszoros átfedések keletkeztek, ami kedvezett az éles ellenségek kialakításának.

Itt tehát a romantikából eredő (és a modern nemzetfogalom születésénél is kitüntetett szerepet kapó) individualitás-eszme szükségképpen torzul,³⁸ de legalábbis kezdettől magában hordozza az (általában előbb-utóbb be is következő, s azután a nemzetfogalomból, nemzettörténetből általában retusálni igyekezett) torzulások lehetőségét is. De mi a helyzet a hagyományozódással, illetve e folyamat tétjével, tárgyával és eredményével – s egyszerűsmond Kölcsey paradigmatis tanulmányának témájával –, a nemzeti hagyományokkal?

A fogalomról való gondolkodás általában a hagyomány hermeneutikai, szűkebben gadameri felfogásától indul ki, mely leszögezi, hogy a hagyományt választani nem, csakis benne állni lehet. Úgy tűnik azonban, hogy nem kap elég nagy hangsúlyt a *traditio* tövét alkotó ige, mely e fogalom aktív voltát biztosítja – aktív voltát olyan értelemben is, hogy szóba lehet vele állni, meg tud bennünket szólítani – a *tradere*, az átadás-átadódás. Hiszen a nemzeti kultúra, ahogy Stuart Hall írja, „sohasem egyszerűen hűség, kötődés és szimbolikus azonosulás dolga volt, hanem mindig a kulturális hatalom struktúrája is”.³⁹ Hozzátehetjük, hogy túlságosan gyorsan és reflektálatlanul megtörténik az átsiklás a „hagyomány” fogalmából a „nemzeti hagyomány” fogalmába, méghozzá oly módon, hogy utóbbi alatt valami (végső soron) közöset, mindenki számára azonosat, azonos módon elsajátíthatót és azonos identitásmentát közvetítőt értünk.

Azt, hogy a hagyomány (bármilyen legyen is ez) megszólít bennünket, a kulturális emlékezet problémájával foglalkozó Jan Assmann úgy fogalmazza újra Maurice Halbwachs-ról írva, hogy az emlékezet „rekonstruktív módon működik, nem képes megőrizni a múltat mint olyat”, azt mindig újjáteremtve-újjáinterpretálva képes az időt a közösség átélte idejévé változtatni. Assmann le is vonja ebből a kínáló következtetést: a múlt tehát „nem természet-től fogva van, hanem kulturálisan terem”.⁴⁰ Ez egyébként meglepő módon

³⁸ Anélkül, hogy részletesebben utánamennék itt ennek a gondolatnak, érdekes felidézni például Norbert Elias véleményét, aki kiemelte, hogy „a 19. században még a nyugati nemzetállamok sem tudták áthidalni azt az ellentmondást, ami a nemzet mint legfőbb érték és az egyén mint legfőbb érték között feszül.” (ELIAS 2002, 146.)

³⁹ HALL 1997, 73.

⁴⁰ ASSMANN 2004, 49.

nincs is olyan távol a Horváth János-féle kollektivitás-fogalomtól, hiszen ő is leszögezi, hogy a nemzeti identitás alapját alkotó hagyomány nem adódik, hanem adatik, aktív közreműködést igényel a benne résztvevőtől nemcsak mint azonosulótól, hanem mint az (azonosulást előfeltételező) továbbadótól, továbbvivőtől is.

Folytathatnám ezt a dolgot úgy is, hogy végigtekintek e továbbadás intézményes fórumainak, az assmanni kulturális emlékezetet működtető archiválás és felidézés intézményeinek történetén a magyar nemzeti identitás kialakításának szempontjából. De választható lenne egy olyan út is, amelynek során az egyéni és közösségi azonosulás mechanizmusait vizsgáljuk esettanulmányok segítségével, különös tekintettel az e folyamatban igen jelentős szerepet játszó kultikus identifik(á)ció problémájára. Ezeket az utakat azonban, bár nagyon érdekesek, részben bejárták már az utóbbi mintegy két évtized kutatásai, részben pedig már csak terjedelmük miatt is meghaladnák a jelen téma biztosított kereteket. Ehelyett befejezésül a (nemzeti) hagyományozódás egy metonimikus alapmintájára szeretném felhívni a figyelmet.

A hagyományozódás ugyanis jogi fogalom, s bár a nemzet ideológiája épp univerzalizáló céljai, egységesítő tendenciája miatt kifejezetten nagy hangsúlyt fektet *ennek* a hagyománynak, örökségnek a speciális (nevezetesen bárki által szabadon elérhető) jellegére, a folyamat leírására használt metaforák mást mondanak, s a 19–20. századi történelem arról győz meg, hogy a metonímia által összekapcsolt területek túlságosan, veszedelmesen élő kapcsolatban vannak egymással, s hogy a szó bármikor jogi kategóriává tehető. Az asszimiláció holokausztba torkolló problémája Közép- és Kelet-Európában például tragikus konkrétsággal mutatott rá, hogy az azonosulás nem elég, a folyamat nyitott végű, s az „örökség” bármikor elperelhető. De gondolhatunk a kevésbé véres, népi-urbánus gyökerű, az ezredfordulóra internetes kommentek szintjéig trivializálódó „ki a magyar”-problémára is, ahol szintén nem az a döntő, hogy ki minek vallja-tartja *magát* az identifikáció folyamán, hanem az, hogy ki *jogosult* magát annak tartani. A sor hosszan folytatható, s talán nem szorul e helyen részletes bizonyításra, hogy a hagyománnyal való azonosulás, az örökségben való részesülés liberális lehetősége a nacionalizmus önleírásának része, s nem feltétlenül működésének valósága.

Érdekes, hogy Halbwachs, akinek *kollektív emlékezet*-fogalmából kiindulva Assmann kifejti koncepcióját, a kollektív emlékezet működését, a csoport önelképzelésével való összefüggését a feudalizmus hierarchiájával szemlélteti. Itt egy család rangját az szabja meg, „amit ők maguk és mások családjának

a múltjáról tudnak”, s „a társadalom emlékezetéhez kell folyamodni engedelmesség kivívása érdekében”,⁴¹ a család történetének esszenciáját megjelenítő címerek és titulusok pedig a jogokra és kiváltságokra tartott igényeket jelképezik – a közösség, szinte véletlenül, a (feudális, nemesi) család analógiájára képzelhető el.

Holott a középkori, feudális társadalomnak csak egyik, és nem is leghangsúlyosabb metaforája a család. Sokkal jellemzőbb a test, a *corpus* mintájára leírt társadalom – egy olyan közösség, ahol minden csoportnak, rétegnek, *ordo*-nak megvan a maga funkciója, ahogy a testrészeknek a testben, s még ha ezek a részek szigorú hierarchikus viszonyban állnak is egymással, elképzelhetetlen, hogy bármelyik tag is nélkülözhető legyen e sokféleségből létesülő egységben. Épp a modern nacionalizmus lesz az, amely fő metaforájává teszi a családot, a nemzet nagy családját, s a magyar nemzetfogalom nem kivételes abból a szempontból, hogy e családban a maskulin értékek dominálnak, a „magyaros” jellemvonások általában messze találhatók a nőies pólustól, s a „honleányok” mint a nemzet fiainak dajkái, táplálói, áldozatos anyái (amint azt a közjó, a nemzeti érdekek iránt érzett elkötelezettségből a nyilvánosság terepére merészkedő 19. századi magyar honleányok példái illusztrálják is) háttérfigurák, másodlagos jelentőségű szereplők maradnak. Ugyanezt fedezi fel például az angol nacionalizmusról írva Stuart Hall, de a példákat szinte korlátlanul szaporíthatnánk. Tanulságos felidézni, hogy maga Kölcsey is explicit módon összekapcsolja a családi és a nemzeti narratívát, s épp az emlékezethez való (Assmanntól korábban idézett módon történő) kapcsolódása révén: a múlt a „szeretett atya⁴² élete, minek történeteiről ősz korában körülte tolongó gyermekeinek beszél”, s „ezek emlékezete köti össze az élőkét az elnyugodottal továbbra is; és e kötelék az egymásra következő nemzetségeket szellemi kapcsolatban tartja”.⁴³ Gyulay Lajos naplójának időszemléletéről írva Labádi Gergely hozzáfűzi ehhez, hogy nem véletlen, hogy Kölcsey a továbbiakban „egyértelművé teszi, hogy kizárólag férfi leszármazottakról van szó: »Firől

⁴¹ ASSMANN 2004, 41.

⁴² Anélkül, hogy túlzottan belebonyolódnánk a metaforákba, talán érdemes megjegyezni, hogy az, hogy itt az „atya” szerepel, nem mond ellent annak, hogy a korban (és általában) a haza az anyával azonosítódik. Itt a történelem, az eltelt idő, a haza mint megélt múlt személyesítődik meg, nem mint anyag, föld, vagy (mégoly átszemlélt) terület.

⁴³ KÖLCSEY Ferenc, *Mohács* = KÖLCSEY 1988, 298., 300.

fira száll a hagyomány«”, hiszen a leszármazás rendje a korban (és különösen a főnemesi rendhez tartozó családok esetén, amilyen Gyulayé is) valóban ez.⁴⁴

Mindez nem meglepő akkor sem, ha arra gondolunk, hogy a nacionalizmus a modern polgári nyilvánosság megteremtésével esik egybe, s politikai fogalomként az autonóm döntéshozatal jogával áll szoros kapcsolatban – ezek pedig mind olyasmit jelölnek, ami a nyilvánosság szférájában zajlik. A nyilvánosságában, amelyben alapvetően a „családfők”, a felnőttek (felnőtt férfiak) vehetnek részt. A nemzeti hagyományok *éppen úgy* apáról fiúra szállnak, mint a föld, a vagyon vagy a jogok és kiváltságok. A modern nemzetállam lényegében leírható úgy is, mint – patriarchális – emlékezetközösség, ahol a hagyomány jogilag többszörösen is kötött módon öröklődhet.

Látszólag talán messzire jutottunk Kölcsey tanulmányától, ám mivel e szöveg kánonban elfoglalt helye, s a kanonikus (például az oktatásban megjelenő) interpretációinak jellege igazolni látszanak azt, hogy e szöveg segítségével lényegében a modern nacionalizmus egyik első hazai önleírása születik meg, fontosnak tartottam e tágabb kontextust is röviden körüljárni.

Idézzük fel befejezésként még egyszer a tanulmány záróképét: a játékszint. A színházat, mely a fikció érzékletessé válásának tartománya, az a virtuális és reális egybejátsztatására alkalmas tér, ahol (újra)élhetjük önmagunkat, hiszen a drámaköltő műveiben „alkotná öszve magát azon való költői tartomány, melyben a magosított nemzetiség tulajdon hazáját fellelné”, s ahol a nemzet mint emlékezetközösség megteremtheti magát – újra meg újra. Tanulságos azonban emlékeztetni arra, hogy e mű, melyben a haza létesülne, még nem született meg – s hogy milyennek *kellene* lennie, azt, rendelkezésre álló források, örökség, hagyomány híján épp az ezt megelőző oldalakon fejti ki programszerűen, a stílus és a poétikai eszközök szintjéig részletezően Kölcsey. E normatív, jövőbe mutató és jövőbeli alkotásoknak programot állító projekt áll tehát a múlt rekonstrukciójaként elbeszélte nemzeti hagyományok helyén. Az emlékezés alakzataira, a nemzettudat tartalmára tesz Kölcsey explicit javaslatot e tanulmányában, s az az oda-vissza, rekurzív érvelés, mellyel gondolatmenetében érvel a (meghatározott módon értett) nemzeti hagyományok létének szükségszerűsége mellett – melyet a dolgozat első felében igyekeztem bemutatni –, egyszersmind a modern nemzettudat kialakításának hasonló rekurziókon alapuló mechanizmusára is példát ad.

⁴⁴ LABÁDI Gergely, *Évnapok: visszlékezeni, elmélkedni, ábrándozni – Gyulay Lajos naptárai* (kézirat) 4.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ALBRECHT 1994 Michael ALBRECHT, *Eklektik: Eine Begriffsgeschichte mit Hinweisen auf die Philosophie- und Wissenschaftsgeschichte*, Stuttgart / Bad Cannstatt, Frommann/Holzboog, 1994 (Quaestiones: Themen und Gestalten der Philosophie, 5).
- ALBUS 2001 Vanessa ALBUS, *Weltbild und Metapher: Untersuchungen zur Philosophie im 18. Jahrhundert*, Würzburg, Königshausen & Neumann, 2001.
- ANDERSON 2004 Benedict ANDERSON, *Képzelt közösségek (részlet) = Nationalizmuselméletek* (szöveggyűjtemény), szerk. KÁNTOR Zoltán, Bp., Rejtjel Kiadó, 2004, 79–109.
- ASSMANN 2004 Jan ASSMANN, *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Bp., Atlantisz Kiadó – C. H. Beck Verlag, 2004.²
- AUSTIN 1979 John L. AUSTIN, *Philosophical Papers*, Oxford–New York–Toronto–Melbourne, Oxford University Press, 1979.
- BACON 2001 Francis BACON, *Új Atlantisz / Novum Organum*, ford. SARKADY János és CSATLÓS János, Szeged, Lazi, 2001.
- BAJZA / TOLDY 1969 *Bajza József és Toldy Ferenc levelezése*, s. a. r. és a jegyz. OLTVÁNYI Ambrus, Bp., Akadémiai, 1969.
- BAYLE 1991 Pierre BAYLE, *Historical and Critical Dictionary: Selection*, translated, with an Introduction and Notes by Richard H. POPKIN with the assistance of Carig BRUSH, Indianapolis/Cambridge, Hackett Publishing Company, 1991.
- BENKŐ 2009 BENKŐ Krisztián, *Önkívület: Olvasónapló a magyar romantikáról*, Pozsony, Kalligram, 2009.

- BERKELEY 1975 George BERKELEY, *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge*, ed. G. J. WARNOCK, London–Glasgow, Collins/Fontana, 1975, 66.
- BERLIN 1992 Isaiah BERLIN, *A nacionalizmus: Valaha elhanyagolták, ma hatalmas úr* (ford. BÁNKI Dezső) = *Az angolszász liberalizmus klasszikusai*, szerk. LUDASSY Mária, Bp., Atlantisz, 1992, II, 213–245.
- BERZSENYI 1938 *Berzsenyi Dániel ismeretlen és kiadatlan levelei*, s. a. r. MERÉNYI Oszkár, Bp., MTA Irodalomtörténeti Bizottsága, 1938.
- BERZSENYI 2011 *Berzsenyi Dániel prózai munkái*, s. a. r. FÓRIZS Gergely, Bp., EditioPrinceps, 2011 (Berzsenyi Dániel összes munkái).
- BÍRÓ 1995 BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., Balassi, 1995.²
- BLAIR 1996 Hugh BLAIR, *Kritikai értekezés Osszián költeményeiről (Részlet) = A skót felvilágosodás: Morálfilozófiai szöveggyűjtemény*, vál., szerk. és az utószót írta HORKAY HÖRCHER Ferenc, ford. BABARCZY Eszter, HORKAY HÖRCHER Ferenc, SCHMIDEG Ádám, SZŰCS Tamás, Bp., Osiris, 1996, 157–175.
- BORBÉLY 1995 BORBÉLY Szilárd, *A Vanitatum vanitas szövegvilágáról*, Fehérgyarmat, Kölcsey Társaság, 1995 (A Kölcsey Társaság füzetei).
- CASSIRER 2011 Ernst CASSIRER, *Zur Logik der Kulturwissenschaften: Fünf Studien*, Hamburg, Meiner, 2011.
- COLERIDGE 1991 Samuel Taylor COLERIDGE, *Biographia Litteraria or Biographical Sketches of My Literary Life and Opinions*, ed., introd. George WATSON, London, J. M. Dent & Sons, 1991.
- CURTIUS 1948 Ernst Robert CURTIUS, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern, A. Francke, 1948.
- CZF. CZUCZOR Gergely – FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára*, I–VI., Pest, MTA, 1862–1874.
- CSETRI 1980 CSETRI Lajos, *Rohonyi Zoltán: Kölcsey Ferenc életműve*, ItK, 1980/4, 536–539.

- CSETRI 1986 CSETRI Lajos, *Nem sokaság, hanem lélek: Berzsenyi-tanulmányok*, Bp., Szépirodalmi, 1986.
- CSETRI 1990 CSETRI Lajos, *A Vanitatum vanitas értelmezéséhez = „A mag ki-kél”: Előadások Kölcsey Ferencről*, szerk. TAXNER-TÓTH Ernő, Bp.-Fehérgyarmat, Kölcsey Társaság, 1990, 53–57.
- CSETRI 2007 CSETRI Lajos, *Amathus: Válogatott tanulmányok*, I–II, összeáll., SZAJBÉLY Mihály, ZENTAI Mária, Budapest, L’Harmattan – Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2007.
- CSÖRSZ 2003 CSÖRSZ Rumen István, *Népballadánk egyik forrásvidéke: a közköltészet I.*, Néprajzi Látóhatár, 2003/3–4, 31–50.
- CSÖRSZ 2009 CSÖRSZ Rumen István, *Szöveg szöveg hátán: A magyar közköltészet variációs rendszere 1700–1840*, Budapest, Argumentum, 2009 (Irodalomtörténeti Füzetek, 165).
- DÁVIDHÁZI 1998 DÁVIDHÁZI Péter, *Per passivam resistentiam: Változatok hatalom és írás témájára*, Bp., Argumentum, 1998.
- DE MAN 1986 Paul DE MAN, *The Resistance to Theory*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1986.
- DE MAN 1999 Paul DE MAN, *Az olvasás allegóriái*, ford. FOGARASI György, Szeged, Ictus Kiadó – JATE Irodalomelméleti Csoport, 1999.
- DESSEWFFY 1888 *Gróf Dessewffy József munkái, III. kötet: Levelek*, sajtó alá rendezte FERENCZY József, Bp., Méhner Vilmos kiadása, 1888.
- DÖMÖTÖR 1974 DÖMÖTÖR Sándor, *Zöld Marci a Hortobágyon*, Múzeumi Kurír, 1974. július, (15.), 14–25.
- EDVI ILLÉS 1837 EDVI ILLÉS Pál, *Első oktatásra szolgáló kézikönyv, vagyis a’ legszükségesebb tudományok’ öszvesége*, Buda, A’ Magyar Királyi Egyetem’ betűivel, 1837.
- ELIAS 2002 Norbert ELIAS, *A németekről*, Bp., Helikon, 2002.
- ÉLit Élet és Literatúra

- ESZE 1949 ESZE Tamás, *Két szegénylegény egymással való beszélgetése*, It, 1949, 254–262.
- FENYŐ 1983 FENYŐ István, *Haza s emberiség: A magyar irodalom 1815–1830*, Bp., Gondolat, 1983.
- FERENCZI 2006 FERENCZI Attila, „Nem hazai plánta”: Az antik paradigma Kölcsey Nemzeti hagyományok című írásában, *Ókor*, 2006/1, 15–19.
- FÓRIZS 2003 FÓRIZS Gergely, *A kétszemű Küklopsz: A Zalán futása ősmagyar mitológiájának igazolási kísérlete Toldy Aesthetikai leveleiben = klasszikus – magyar – irodalom – történet: tanulmányok 2003*, szerk. DAJKÓ Pál és LABÁDI Gergely, Tiszatáj Könyvkiadó, Szeged, 2003, 309–331.
- FÓRIZS 2009 FÓRIZS Gergely, „Álpeseken Álpesek emelkednek”: A képzés eszménye Berzsenyi elméleti szövegeiben, Bp., Universitas, 2009 (Klasszikusok).
- FÓRIZS 2009A FÓRIZS Gergely, *Kontextusok az Élet és Literatúra szerkesztői önértelmezéséhez = Margonauták: Írások Margócsy István 60. születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, HEGEDŰS Béla, VADERNA Gábor, AMBRUS Judit, BÁRÁNY Tibor, Bp., rec.iti, 2009, 88–103.
- FÓRIZS 2011 FÓRIZS Gergely, *Zrinyi és Zrínyi: Szemere Pál fordítása Theodor Körner Zrinyjéből az Élet és Literatúrában = A középkor vetületei: 18–19. századi középkor-értelmezések filozófiai, tudományos és művészeti aspektusai*, szerk. GURKA Dezső, Bp., Gondolat, 2011, 157–170.
- FÖRSTER 1986 Wolfgang FÖRSTER, *Johann Gottfried Herder: Weltgeschichte und Humanität = Aufklärung und Geschichte: Studien zur deutschen Geschichtswissenschaft im 18. Jahrhundert*, hrsg. von H. E. BÖDEKER, G. G. IGGERS, J. B. KNUDSEN, P. H. REILL, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1986, 363–387.
- FRYE 1978 Northrop FRYE *on Culture and Literature: A Collection of Review Essays*, ed. Robert D. DENHAM, Chicago–London, The University of Chicago Press, 1978.
- GADAMER 1975 Hans-Georg GADAMER, *Wahrheit und Methode: Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, Tübingen, J. C. B. Mohr, 1975.⁴

- GADAMER 1984 Hans-Georg GADAMER, *Igazság és módszer: Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*, ford. BONYHAI Gábor, Budapest, Gondolat, 1984.
- GARVE 1802 Christian GARVE, *Sammlung einiger Abhandlungen aus der Neuen Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste*, Erster Theil, Leipzig, Dykische Buchhandlung, 1802.²
- GELLNER 1983 Ernest GELLNER, *Nations and nationalism*, Oxford, Blackwell, 1983.
- GOMBRICH 1987 Ernst H. GOMBRICH, *Művészet és fejlődés*, Bp., Corvina, 1987.
- GRANT / FISKE 1924 Mary A. GRANT and George C. FISKE, *Cicero's „Orator” and Horace's „Ars poetica”*, Harvard Studies in Classical Philology, Vol. 35 (1924), 1–74.
- GULYÁS 2010 GULYÁS Judit, „Mert ha írunk népdalt, mért ne népmesét?": *A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában*, Bp., Akadémiai, 2010 (Néprajzi tanulmányok).
- GYAPAY 2009 GYAPAY László, *Mikor keletkezett a Nemzeti hagyományok? = Margonauták: Írások Margócsy István 60. születésnapjára*, szerk. Csörsz Rumen István, HEGEDÜS Béla, VADERNA Gábor, AMBRUS Judit, BÁRÁNY Tibor, Bp., rec.iti, 2009, 81–87.
- HALL 1997 Stuart HALL, *A kulturális identitásról = Multikulturalizmus*, szerk. FEISCHMIDT Margit, Bp., Osiris Kiadó, 1997, 60–85.
- HARASZTI 1935 HARASZTI Emil, *II. Rákóczi Ferenc a zenében = Rákóczi Emlékkönyv halálának kétszázéves fordulójára*, szerk. LUKINICH Imre, II., Budapest, Franklin-Társulat, 1935, 169–268.
- HÁSZ-FEHÉR 2004 HÁSZ-FEHÉR Katalin, *A „nemzeti szentimentalizmus” programjának egyik forrása: az osszianizmus = Serta Pacifica: Tanulmányok Fried István 70. születésnapjára*, szerk. ÁRMEÁN Otília, KÜRTÖSI Katalin, ODORICS Ferenc és SZÖRÉNYI László, Pompeji Alapítvány, Szeged, 2004, 208–220.
- HERDER 1884 Johann Gottfried HERDER, *Sämmtliche Werke*, VII, hrsg. von Bernhard SUPHAN, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1884.

- HERDER 1891 Johann Gottfried HERDER, *Sämmtliche Werke*, V, hrsg. von Bernhard SUPHAN, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1891.
- HERDER 1892 Johann Gottfried HERDER, *Sämmtliche Werke*, VIII, hrsg. von Bernhard SUPHAN, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1892.
- HERDER 1983 Johann Gottfried HERDER, *Értekezések, levelek*, szerk. RATHMANN János, ford. RAJNAI László, Bp., Európa, 1983.
- HERDER 1985 Johann Gottfried HERDER, *Frühe Schriften (1764–1772)*, hrsg. von Ulrich GAIER, Frankfurt/M., Deutscher Klassiker Verlag, 1985 (Werke in zehn Bänden, 1).
- HERDER 2002 Johann Gottfried HERDER, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, hrsg. von Wolfgang PROSS, München–Wien, Hanser, 2002 (Werke, 3/1).
- HERMANN 2007 „S végre mivé leszél?": *Tanulmányok Csokonai Vitéz Mihály halálának bicentenáriuma alkalmából*, szerk. HERMANN Zoltán, Bp., Ráció, 2007 (Ráció – Tudomány, 10).
- HOBBSAWM / RANGER 1992 Eric HOBBSAWM – Terence RANGER (szerk.), *The invention of tradition*, Cambridge, Cambridge UP, 1992.
- HORVÁTH 1978 HORVÁTH János, *A magyar irodalmi népiesség Faludítól Petőfiig*, Bp., Akadémiai, 1978.²
- HORVÁTH 2005 HORVÁTH János *irodalomtörténeti munkái*, I., szerk. KOROMPAY H. János és KOROMPAY Klára, Bp., Osiris, 2005.
- HUME 2011 David HUME, *A Treatise of Human Nature*, I–II, eds. David Fate NORTON, Mary J. NORTON, Oxford, Clarendon Press, 2011.
- IMRE 1995 IMRE Mihály, „Magyarország panasza”: *A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995 (Csokonai Universitas Könyvtár, 5).
- JANKOVITS / ORLOVSZKY 2007 *A magyar irodalom története: A kezdetektől 1800-ig*, szerk. JANKOVITS László és ORLOVSZKY Géza, Bp., Gondolat, 2007.

- KazLev* KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, I–XXI, s. a. r. VÁCZY János, Bp., MTA, 1890–1911; XXII, s. a. r. HARSÁNYI István, Bp., 1927; XXIII, s. a. r. BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, Cs. GÁRDONYI Klára, FÜLÖP Géza, Bp., Akadémiai Kiadó, 1960.
- KERECSENYI 1940 KERECSENYI Dezső, *Kölcsey Ferenc*, [Bp.], Franklin-Társulat, [1940.]
- KISS 1953 KISS Lajos, *A Lengyel László-játék = Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára*, szerk. SZABOLCSI Bence és BARTHA Dénes, Bp., Akadémiai, 1953, 373–398.
- KLEIN 1985 Lawrence E. KLEIN, *The Third Earl of Shaftesbury and the Progress of Politeness = Eighteenth-Century Studies*, 18 (1984–85), 186–214.
- KOLAKOWSKI 1972 Leszek KOLAKOWSKI, *Positivist Philosophy: From Hume to the Vienna Circle*, transl. Norbert GUTERMAN, Harmondsworth–Rigwood, Penguin Books, 1972.
- KONTLER 1997 KONTLER László, *Az állam rejtelmek: Brit konzervativizmus és a politika kora újkori nyelvei*, Bp., Atlantisz, 1997.
- KOSELLECK 1997 Reinhard KOSELLECK, *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-poétikai szemantikája*, Bp., Józseveg, 1997.
- KÖLCSEY 1842 KÖLCSEY Ferencz' *minden munkái*, szerkesztik B. EÖTVÖS József, SZALAY László és SZEMERE Pál, Harmadik kötet, *Kölcsey Ferencz' aesthetikai és kritikai dolgozatai*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1842.
- KÖLCSEY 1960 KÖLCSEY Ferenc *Összes művei*, szerk. SZAUDER József és SZAUDER Józsefné, Bp., Szépirodalmi, 1960, I–III.
- KÖLCSEY 1968 KÖLCSEY Ferenc *Kiadatlan írásai, 1809–1811*, vál., bev., jegyz. SZAUDER József, s. a. r. BÁNHEGYI György, SZAUDER József, SZAUDER Józsefné, Bp., Akadémiai, 1968 (*A magyar irodalomtörténetírás forrásai – Fontes ad historiam literariam hungariae spectantes*, 8).
- KÖLCSEY 1975 *Kölcsey Ferenc válogatott művei*, vál. FENYŐ István, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975.

- KÖLCSEY 1988 *Nemzet és sokaság: Kölcsey Ferenc válogatott tanulmányai*, válogatta és szerkesztette KULIN Ferenc, Bp., Múzsák Közművelődési Kiadó, 1988.
- KÖLCSEY 2001 Kölcsey Ferenc, *Versek és versfordítások*, sajtó alá rendezte SZABÓ G. Zoltán, Bp., Universitas, 2001 (Kölcsey Ferenc Minden Munkái).
- KÖLCSEY 2003 Kölcsey Ferenc, *Irodalmi kritikák és esztétikai írások I. 1808–1823*, s. a. r. GYAPAY László, Bp., Universitas, 2003 (Kölcsey Ferenc Minden Munkái).
- KÖLCSEY 2005 Kölcsey Ferenc, *Levelezés I. 1808–1818*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Bp., Universitas, 2005 (Kölcsey Ferenc Minden Munkái).
- KÖLCSEY 2007 Kölcsey Ferenc, *Levelezés II. 1820–1831*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Bp., Universitas, 2007 (Kölcsey Ferenc Minden Munkái).
- KÖLCSEY 2008 Kölcsey Ferenc, *Erkölcsei beszédek és írások*, s. a. r. ONDER Csaba, Bp., Universitas, 2008 (Kölcsey Ferenc Minden Munkái).
- KÜLLŐS 1988 Küllős Imola, *Betyárok könyve*, Bp., Mezőgazdasági, 1988.
- KÜLLŐS 2004 Küllős Imola, *Balladaszüzsék és -típusok legrégebb kéziratossal lejegyzései = Az Idő rostájában: Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára, III. kötet*, szerk. ANDRÁSFALVY Bertalan, DOMOKOS Mária, NAGY Ilona, Bp., L'Harmattan, 2004, 265–294.
- LABÁDI (é. n.) LABÁDI Gergely, *Évnapok: visszemlékezni, elmélkedni, ábrándozni – Gyulay Lajos naptárjai* (kézirat)
- LESSING 1982 Gotthold Ephraim LESSING *Válogatott esztétikai írásai*, vál. és az utószót írta BALÁZS István, ford. BALÁZS István, BENDL Júlia, KÁRPÁTY Csilla, JÁSZKA Zsuzsa, RÓNAY György, TÍMÁR Ilona, VAJDA György Mihály, Bp., Gondolat, 1982.
- LODGE 1972 *20th Century Literary Criticism: A Reader*, ed. David LODGE, London, Longman, 1972.
- LUKÁCSY 1989 LUKÁCSY Sándor, *Kölcsey Mohácsa*, Új Írás, 1989. december, 72–76.

- LUKÁCSY 1993 LUKÁCSY Sándor, *Mikor írta Kölcsey a Parainesist?*, ItK, 1993/2, 256–260.
- MARGÓCSY 2011 MARGÓCSY István, *Nép és irodalom: Tézismondatok és alapkérdések* = MARGÓCSY István, *Petőfi-kísérletek: Tanulmányok Petőfi Sándor életművéről*, Pozsony, Kalligram, 2011, 415–431.
- MÉSZÁROS 2006 MÉSZÁROS Kálmán, *II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigádérosai: A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája 1703–1711*, Bp., Argumentum, 2006 (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtára).
- MEZEI 2011 MEZEI Márta, *Kölcsey Ányosról a Nemzeti hagyományokban = Széphalom*, A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 21. kötet, 2011, 93–103.
- NADEL 1999 George H. NADEL, *Philosophy of History Before Historicism = Critical Approaches to Science & Philosophy*, ed. Mario BUNGE, New Brunswick, Transaction Publishers, 1999², 445–470.
- NIEDERMÜLLER 1991 NIEDERMÜLLER Péter, *Adatok a magyar folklór szöveg-bázisának megkonstruálásához a 19. században = Népi kultúra és nemzet-tudat: Tanulmánygyűjtemény*, szerk. HOFER Tamás, Bp., Magyarságkutató Intézet, 1991 (A magyarságkutatás könyvtára, 7), 15–23.
- ORTUTAY 1939 ORTUTAY Gyula, *A magyar népköltési gyűjtemények története*, Ethnographia, 1939, 221–237.
- PAKSA 1999 PAKSA Katalin, *Magyar népzene-történet*, Budapest, Balassi, 1999.
- PÁPAY 1808 PÁPAY Sámuel, *A ’ magyar literatúra ’ esmérte*, Veszprém, Számmer Klára, 1808, I–II.
- PETERS 1890 Wilhelm PETERS, *Zur Geschichte der Wolfschen Prolegomena zu Homer: Mitteilungen aus ungedruckten Briefen von Friedrich August Wolf an Karl August Böttiger*, Frankfurt, Enz & Rudolph, 1890.
- PETRÁS 2006 PETRÁS Éva, *Nacionalizmus és politikai romantika: Vázlat a magyar nacionalizmus romantikus elemeiről és a politikai romantikáról Magyarországon*, Bp., Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Köz-alapítvány, 2006.

- POGÁNY 1978 POGÁNY Péter, *A magyar ponyva tüköre*, Bp., Magyar Helikon, 1978.
- PORKOLÁB 2005 PORKOLÁB Tibor, „Nagyjainknak pantheonja épül”: Községi emlékezet, panteonizáció, emlékezés, Bp., Anonymus, 2005.
- POTKAY 1992 Adam POTKAY, *Virtue and Manners in Macpherson's Poems of Ossian*, Publications of the Modern Language Association, 107 (1992), 1, 120–130.
- PRICKETT 2009 Stephen PRICKETT, *Modernity and the Reinvention of Tradition: Backing into the Future*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009.
- RADNÓTI 2010 RADNÓTI Sándor, *Jöjj és láss! A modern művészetfogalom keletkezése: Winckelmann és a következmények*, Bp., Atlantisz, 2010 (Mesteriskola).
- RÁKAI 2007 RÁKAI Orsolya, „És felhozá őket északról és Sinnek földjéről”: *A finnugor rokonság és a választott nép mítosza a 18–19. század fordulóján* = „Nem súlyed az emberiség!” *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, szerk. JANKOVICS József, CSÁSZTVAY Tünde, CSÖRSZ Rumen István és SZABÓ G. Zoltán, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet 2007, 653–662. (<http://www.iti.mta.hu/Szorenyi60/Rakai.pdf>)
- RÁKAI 2008 RÁKAI Orsolya, *Az irodalomtudós tekintete: Az önállósuló irodalom társadalmi integrációja és az esztétikai tapasztalat problémái 1780 és 1830 között*, Bp., Universitas Kiadó, 2008.
- ROHONYI 1975 ROHONYI Zoltán, *Kölcsey Ferenc életműve: Kismonográfia*, Kolozsvár–Napoca, Dacia, 1975.
- S. VARGA 2003 S. VARGA Pál, *A hagyomány elvének érvényre jutása Kölcsey Ferenc gondolkodásában*, ItK 2003/4–5, 399–441.
- S. VARGA 2005 S. VARGA Pál, *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. század magyar irodalomtörténeti gondolkodásában*, Bp., Balassi, 2005.
- SÁRKÖZY 1988 SÁRKÖZY Péter, *Petrarcától Ossziánig: A költészetértelmezés megújulása a XVIII. századi olasz irodalomban*, Bp., Akadémiai, 1988.

- SCHEDEL 1825 Franz SCHEDEL, *Historischer Überblick der epischen Literatur der Ungarn*, Iris, 1825, Nro 47. (10. Dez.), 186–187; Nro 49. 193–194.; Nro. 50. 198–199.; Nro 51. 202–203.; Nro 52–53. 206–208.
- SCHEDIUS 2005 *Doctrina pulchri: Schedius Lajos János széptani írásai*, szerkesztette és a jegyzeteket készítette BALOGH Piroska, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005.
- SCHILLER 2005 Friedrich SCHILLER, *Művészet- és történelemfilozófiai írások*, ford. MESTERHÁZI Miklós és PAPP Zoltán, Bp., Atlantisz, 2005.
- SCHMIDT-BIGGEMANN 2011 W. SCHMIDT-BIGGEMANN, *A német felvilágosodás filozófiai profilja*, ford. BOROS Gábor és SIMON József, L'Harmattan / Német–Magyar Filozófiai Társaság, Bp., 2011.
- SMITH 1995 Anthony D. SMITH, *Kiválasztott népek, avagy miért maradnak fent egyes népcsoportok? = Eszmék a politikában: A nacionalizmus*, szerk. BRETTER Zoltán és DEÁK Ágnes, Pécs, Tanulmány Kiadó, 1995, 27–52.
- SÖTÉR/PÁNDI 1965 *A magyar irodalom története*, főszerk. SÖTÉR István, III., *A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*, szerk. PÁNDI Pál, Bp., Akadémiai, 1965.
- SZABÓ 2009 SZABÓ G. Zoltán, *Kölcsey Ferenc könyvtára és olvasmányai*, Bp., Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat, 2009 (Nemzeti Téka).
- SZABÓ 2011 SZABÓ G. Zoltán, *Kölcsey Ferenc (1790–1838)*, Pozsony, Kalligram, 2011.
- SZAUDER 1955 SZAUDER József, *Kölcsey Ferenc*, Bp., Művelt Nép, 1955.
- SZAUDER 1970 SZAUDER József, *Az estve és az álom*, Bp., Szépirodalmi, 1970.
- SZEGEDY-MASZÁK 1999 SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *A Nemzeti hagyományok időszerűsége*, Valóság, 1999/6, 31–44.
- SZILÁGYI 2007 SZILÁGYI Márton, *Határpontok*, Bp., Ráció, 2007.
- SZÖRÉNYI / SZABÓ 1997 SZÖRÉNYI László – SZABÓ G. Zoltán, *Kis magyar retorika*, Bp., Helikon, 1997.

- TAKÁTS 1999 TAKÁTS József, *Magyar politikai beszédmodok a XIX. század elején = Mesterek, tanítványok: Ünnepi tanulmánykötet a hetvenéves Csetri Lajos tiszteletére*, szerk. SZAJBÉLY Mihály, Bp., Magvető, 1999, 224–249.
- TAKÁTS 2004 TAKÁTS József, *A tér és az idő nemzetiesítése és a kultuszok*, Regio, 2004/3, 71–81.
- TAKÁTS 2007 TAKÁTS József, *Modern magyar politikai eszmetörténet*, Bp., Osiris, 2007.
- TELEKI 1806 TELEKI László, *A' magyar nyelv elémózdításáról buzgó esdeklései*, Pest, Trattner Mátyás, 1806.
- TESZ. *A magyar nyelv történeti–etimológiai szótára*, I–IV., főszerk. BENKŐ Loránd, Bp., Akadémiai, 1967–1984.
- TOLDY 1827 TOLDY Ferenc, *Æsthetikai levelek Vörösmarty Mihály' épikus munkájiról*, Pest, Eggenberger és Müller, 1827.
- TRENCSÉNYI-WALDAPFEL 1981 TRENCSÉNYI-WALDAPFEL Imre, *Vallástörténeti tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1981.
- VARGA 1977 *A kuruc küzdelmek költészete: II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulójára*, vál. és s. a. r. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1977.
- VARGYAS 1976 VARGYAS Lajos, *A magyar népballada és Európa*, II. kötet, Bp., Zeneműkiadó, 1976.
- VARGYAS 1988 *Magyar népköltészet*, főszerk. VARGYAS Lajos, szerkesztő ISTVÁNOVITS Márton, Bp., Akadémiai, 1988 (Magyar Néprajz, 5).
- VIROLI 2001 Maurizio VIROLI, *Per amore della patria: Patriotismo e nazionalismo nella storia*, Roma–Bari, Laterza, 2001.
- WELLEK 1955–1992 René WELLEK, *A History of Modern Criticism 1750–1950*, I–VIII, New Haven–London, Yale University Press, 1955–1992.
- WINCKELMANN 1755/1885 Johann Joachim WINCKELMANN, *Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerkunst* [1755], Stuttgart, G. J. Göschen'sche Verlagshandlung, 1885.

- WITTGENSTEIN 1980 Ludwig WITTGENSTEIN, *Vermischte Bemerkungen / Culture and Value*, ed. G. H. von WRIGHT, transl. Peter WINCH, Oxford, Basil Blackwell, 1980.
- WITTGENSTEIN 1993 Ludwig WITTGENSTEIN, *Philosophical Occasions 1912–1951*, eds. James C. KLAGGE, Alfred NORDMANN, Indianapolis and Cambridge, Hackett Publishing Company, 1993.
- ZENTAI 2007 ZENTAI Mária, *Álmok hármás útján = A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, Bp., Gondolat, 2007, 169–183.